

LAPPENS: ETT SÅ KALLAT SOCKENLAPPBOSTÄLLE FRÅN 1800-TALET

Arkeologisk undersökning

RAÄ 1069 och 79:1

Järvsö socken

Ljusdals kommun

Hälsingland

*Maria Björck och Inga Blennå,
med bidrag av Ewa Ljungdahl och Jonas Monié Nordin*

LAPPENS: ETT SÅ KALLAT SOCKENLAPPBOSTÄLLE FRÅN 1800-TALET

Arkeologisk undersökning

RAÄ 1069 och 79:1
Järvsö socken
Ljusdals kommun
Hälsingland

Rapport 2021:09
*Maria Björck och Inga Blennå,
med bidrag av Ewa Ljungdahl och Jonas Monié Nordin*

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2021

Omslagsbild: *Krön till selbåge*. Foto: Bengt Grundvig, Länsmuseet Gävleborg
Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Innehåll	3
Sammanfattning	5
Inledning	5
Målsättning och metod.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö	8
Sockenlappsinstitutionen	8
Samerna på Lappens, Järvsö socken	10
Resultat	11
Husgrunden	11
Fynden.....	12
Keramik, porslin och glasföremål.....	12
Kritpipor och mynt.....	12
Järnföremål	14
Hantverk, textil och läder.....	14
Tegel och taktegel	16
Sten	17
Djurben	18
Fyndspridning	19
S:t Olofs källa.....	21
En jämförelse mellan två sockenlappboställen	22
Referenser	24
Administrativa uppgifter	24
Bilaga 1. Fyndlista	25
Bilaga 2. Osteologisk rapport.....	32

Figur 1. Fastighetskartan med S:t Olofs källa markerad med en blå punkt och sockenlappbostället med en röd punkt.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har i samarbete med projektet *Det delade landet* vid Statens historiska museer, bekostat av RAÄ-foumedel (projektledare Jonas Monié Nordin), delundersökt ett så kallat sockenlappboställe (Järvsö 1069) *Lappens*, i byn Uvås, öster om Järvsö i Hälsingland. Undersökningen bekostades även av Länsstyrelsen Gävleborg. Det är den andra arkeologiska undersökningen som gjorts av ett sockenlappboställe i Gävleborgs län. Länsmuseet har tidigare undersökt ett boställe som kallas *Lappatäkten* (Järvsö 1109) från andra halvan av 1700-talet, tidigt 1800-tal i Järvsö.

En sockenlapp var en same som antagits och beskyddades av socknen och som mot ersättning skulle utföra vissa sysslor åt bönderna. Sockenlapp var en tjänstetitel som motsvarade sockenhantverkarna. De viktigaste uppgifterna var att betjäna bönderna med att slakta, flå och kastrera husdjur, främst hästar. Andra uppgifter var att jaga björn och varg, samt att bland annat tillverka rotkorgar och utföra tenntrådsbroderier. Sockenlappsinstitutionen är känd från norra Svealand och södra Norrland från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet.

På det aktuella bostället har den samiska familjen Stenlund bott från omkring 1815 till 1860. Det finns berättelser om att familjen har använt sig av S:t Olofs källa i magiska syften (Järvsö 79:1). Källan ansågs ha helande och övernaturliga krafter. Det berättas bland annat att en docka döpts i källans vatten och sedan placerats på ett intilliggande stenblock. Därefter ska dockan ha skjutits i benet för att på samma sätt skada en man från en angränsande socken.

Undersökningens frågeställningar var: Hur skiljer sig denna plats från det äldre sockenlappbostället? Hur är den samiska identiteten synlig i det arkeologiska materialet? Finns det spår efter samisk aktivitet vid S:t Olofs källa?

Resultaten av undersökningen visar att husgrunden är 7,75×5,2 meter stor och att den ligger inom en odlingsyta. Fyndmaterialet är omfattande, bland annat hittades djurben, fönsterglas, taktegel, järnföremål, knappar, spännen och runda naturstenar. Det finns både likheter och olikheter mellan husgrunderna på *Lappatäkten* och *Lappens*. Husgrundernas storlek är i stort sett desamma men på det yngre bostället fanns taktegel, mycket fönsterglas och ett betydligt större benmaterial. Ben av häst fanns på båda ställena men björnbene endast på det äldre bostället. På det yngre bostället hittades också fyra tydligt bearbetade djurben.

Jämförelsen mellan de två boställena visar att den samiska identiteten tycks bli allt mindre tydlig längre fram i tiden. Fyndmaterialet verkar bli allt mer likstämmt med det omgivande bondesamhällets föremålstyper.

Vid metalledetekteringen av S:t Olofs källa framkom inga fynd.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har tidigare delundersökt ett sockenlappboställe utanför Järvsö (Järvsö 1109), i folkmun kallat *Lappatäkten*. Resultaten av undersökningen var över förväntan med många fynd som direkt kan kopplas till den samiska familjen som bott på platsen (Björck & Blennå 2020). Länsmuseet ansåg det angeläget att ur ett jämförande perspektiv även undersöka ett yngre sockenlappboställe. Den plats som valdes ligger cirka 2 km sydöst om det tidigare undersökta bostället. Platsen kallas av ortsbefolkningen för *Lappens* (Järvsö 1069). Det finns även berättelser om att familjen Stenlund som bott på platsen ska ha använt sig av S:t Olofs källa (Järvsö 79:1), en källa som ansågs ha magiska och helande krafter.

Undersökningen gjordes i samarbete med projektet *Det delade landet*, vars syfte är att undersöka den etniska och kulturella mångfalden i det för- och tidigmoderna samhället. Projektet har sin utgångspunkt i den samiska historien i Syd- och Mellansverige. Den närmast okända historien ska uppmärksammas och problematiseras genom arkeologiska och historiska studier. Projektledare är docent Jonas Monié Nordin vid Statens historiska museers forskningsenhet.

Därför utfördes delundersökningen av det yngre sockenlappbostället *Lappens* (Järvsö 1069) samt en metalldetektering av S:t Olofs källa (Järvsö 79:1), båda i Järvsö socken, Ljusdals kommun. Undersökningen gjordes i samarbete med Stene-Kårsjö byaförening. Arbetet finansierades med bidrag från Länsstyrelsen Gävleborg (dnr 2803-2017 och 7543-17) och projektet *Det delade landet*.

Undersökningarna gjordes mellan 26–30 augusti 2019. Projektansvarig var Inga Blennå.

MÅLSÄTTNING OCH METOD#

Syftet med undersökningen var att jämföra om det yngre sockenlappbostället *Lappens* (Järvsö 1069) skiljer sig från det äldre *Lappatäkten* (Järvsö 1109) som brukats under sent 1700-tal till tidigt 1800-tal. Det är endast 2 km mellan de två lokalerna. Vid det äldre bostället vet vi att familjen åtminstone delvis hållit fast vid sin gamla tro, bland annat genom fynd av ett hänge som liknar de som suttit på sydsamiska trummor (Björck & Blennå 2020:17). Det finns också berättelser om att familjen Stenlund vid det yngre bostället använt sig av S:t Olofs källa (Winblad 1922:70f).

Frågeställningarna vid undersökningarna har varit:

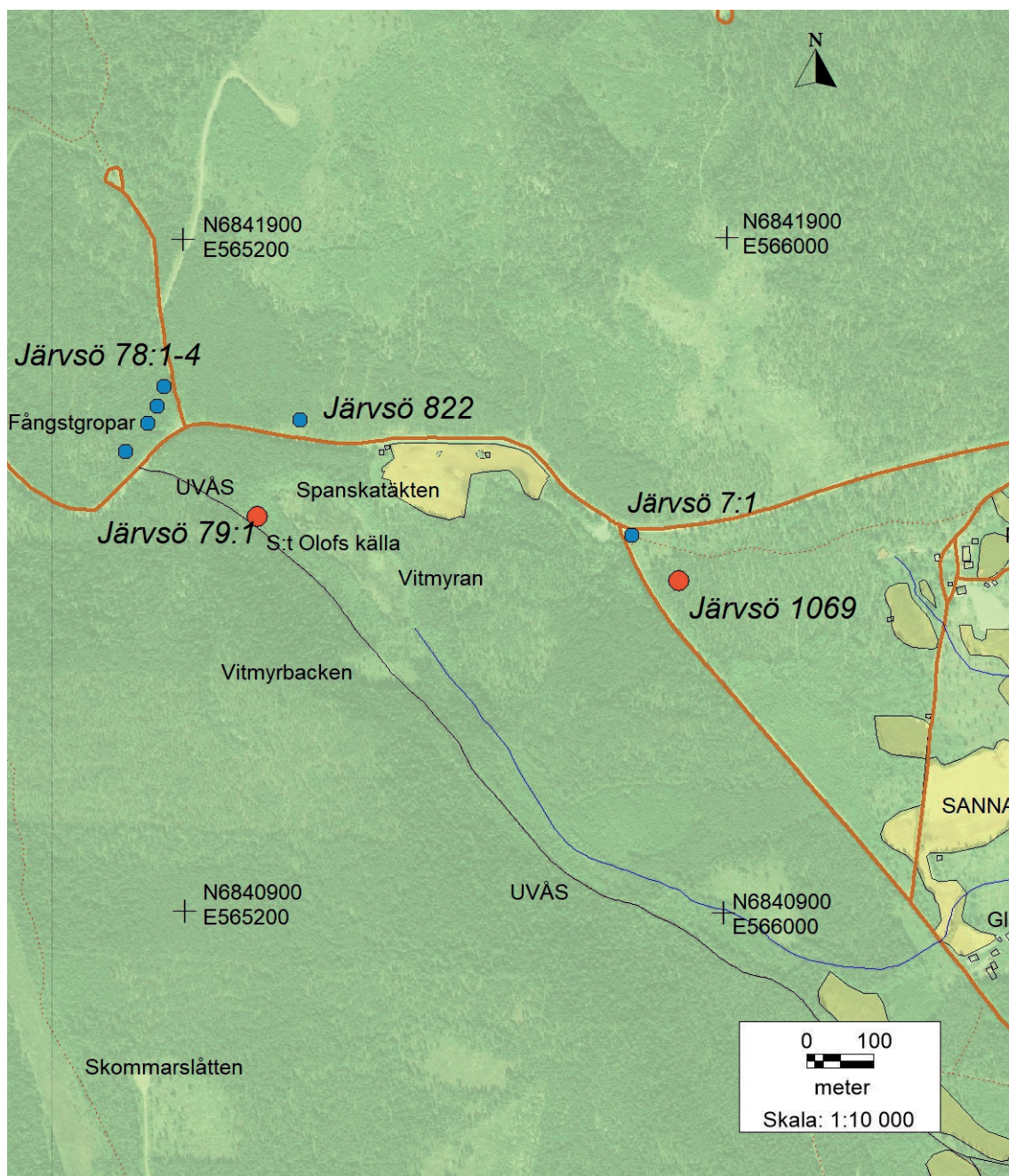
- Hur skiljer sig denna plats från det äldre sockenlappbostället *Lappatäkten* som undersöktes 2017 och 2018?
- Är den samiska identiteten synlig i det arkeologiska materialet?
- Finns det spår efter samernas aktivitet vid S:t Olofs källa?

Undersökningen inleddes med att hela husgrunden avtorvades och syllstensraderna rensades fram. Golvlagret undersöktes med skärslav och genom metalldetektering. Spisröset rensades fram för att kunna bedöma dess storlek. Röset undersöktes däremot inte då det ansågs för tidskrävande. Framrensningen av spisröset försvårades också av en större stubbe. För att fånga upp eventuella röjningsrösen och åkerytor utfördes en okulär inventering av närområdet kring husgrunden. Husgrunden, fynden och närliggande lämningar mättes in med RTK-GPS.

Undersökningen vid S:t Olofs källa inleddes med att lämningen rensades från sly och annan undervegetation. Därefter metalldetekterades källan och en omkringliggande yta av cirka tre meter i diameter.

Registrering av fynd gjordes parallellt med undersökningen. Merparten av metallfynden och skärvorna av fönsterglas fotograferades och återdeponerades i en grävd grop innanför husgrundens östra hörn. Deponeringen utfördes då endast begränsade medel för konservering fanns att tillgå inom ramen för projektet samt på grund av att metaller som inte konserveras bevaras bättre i marken.

Den osteologiska analysen är utförd av FD Carina Olson (bilaga 2). Arne Åkerhagen analyserade kritpiporna från det äldre sockenlappbostället. Inom ramen för den analysen granskades också de pipdelar som framkom här.

Figur 1. Utsnitt från fastighetskartan med ortofoto i bakgrunden. S:t Olofs källa (Järvsö 79:1) och sockenlappbostället (Järvsö 1069) är markerad med röda punkter. De blå markeringarna är andra lämningar registrerade i Kulturmiljöregistret.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Järvsö socken utmärks av berg och storkuperad skogsmark. Bebyggelsen och åkermarken är centrerade till dalgångarna. Socknens största tätort är Järvsö som vuxit fram kring Ljusnan.

Fornlämningsmiljön utmärks av lämningar från järnåldern, det finns ett antal gravar, gravfält och fångstgropar. Den rika produktionen av järn framgår tydligt i det stora antalet kolningsgropar och slaggförekomster.

Den aktuella bebyggelselämningen (Järvsö 1069) ligger inom Uvås by, öster om Järvsö tätort. Terrängen utgörs av sydvästsluttande moränmark i skogsmark. Strax norr om husgrunden finns en äldre vägsträcka parallellt med nuvarande väg 700, den så kallade Kalvstigen.

Enligt traditionen kring S:t Olofs källa (Järvsö 79:1) har kung Olof den helige låtit döpa flera av ortens invånare i källan. Det finns även skrönor om att källan har magiska egenskaper och att samerna i Järvsö använt källan i samband med trolldom (Winblad 1922:70f). Det berättas bland annat att en docka döpts i källans vatten och sedan placerats på ett intilliggande stenblock. Därefter ska dockan ha skjutits i benet för att på samma sätt skada en man från en angränsande socken. Källan ligger också mellan de två sockenlappboställena, vid Vitmyran strax öster om den gamla vägen mellan Uvås och Kalvstigen.

SOCKENLAPPSINSTITUTIONEN

Av Ewa Ljungdahl

Sockenlapp är en benämning som ibland har använts synonymt med ”fattiglapp” eller ”tiggarlapp”, alltså en same som inte själv klarade sin försörjning. En sockenlapp i dess rätta bemärkelse var däremot en same som var antagen och beskyddad av socknen och mot ersättning skulle utföra vissa sysslor åt bönderna. Det var en tjänstetitel motsvarande sockenhantverkarna. Sockenlappsinstitutionen är känd från norra Svealand och södra Norrland från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet.

Sockenlapparnas ursprung är omdiskuterat och knappast homogent. Etnologen Ingvar Svanberg har studerat ett stort antal sockenlappar från Dalarna, Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län och funnit att de flesta av dem går att följa tillbaka till en skogssamisk nomadiserande befolkning som levde i Mellansverige åtminstone sedan mitten av 1600-talet (Svanberg 1999: 23-24). Dessa samer levde främst av jakt och fiske, men de hade även renhjordar. De levde sida vid sida med bondebefolkningen och befolkningsgrupperna var ömsesidigt beroende av varandra utan att konkurrera. Samerna var skickliga hantverkare och försåg bönderna med föremål som rotkorgar och rep och de assisterade bönderna med slakt av hästar (Svanberg 1986: 99).

Myndigheterna ville dock inte ha en befolkningsgrupp som flyttade omkring utanför deras kontroll, och under 1600-talet försökte man flera gånger tvångsförflytta samerna till Lappmarkerna under förevändning att de var utfattiga och hade lämnat sina hemtrakter i norr för att tigga. Men samerna stannade kvar. 1720 kom en kunglig förordning som sade att samerna skulle tvångsförvisas med eskort tillbaka till Lappmarkerna. Varken samer eller bönder accepterade förordningen, och bönderna anhöll om att åtminstone några samer skulle få stanna eftersom de var nödvändiga för att utföra vissa sysslor.

Samerna i Dalarna skrev till kungen och begärde att få stanna eftersom de ansåg att både de och deras förfäder var födda i Dalarna och *i över 100de år hava haft sitt*

tillhåll. Till slut samtyckte kungen och samerna fick stanna i Dalarna, dock skulle de vistas längst upp i landskapet norr om Falun. På motsvarande sätt beslutade myndigheterna att ett mindre antal samer skulle få stanna i Västernorrlands och Gävleborgs län under förutsättning att de var kyrkskrivna och bofasta. Andra villkor var att skulle besöka kyrkan och låta undervisa sina barn i kristendomskunskap samt lova att inte ägna sig åt olovlig jakt eller förstöra skogen. Så föddes systemet med sockenlappar (Svanberg 1986: 99-101). Sockenlapparna i Jämtland och Ångermanland hade delvis ett annat förflutet och många av dem härstammade från fjällsamerna (Svanberg 1999:24).

Sockenlapparna skiljde sig socialt och kulturellt både från fjällsamerna och bönderna trots att de utgjorde en integrerad del av bondesamhället. Mest kontakter hade de med andra sockenlappar, något som syns tydligt i kyrkböckerna vad gäller till exempel giftermål och fadderskap, och de tycks ha haft ett vitt förgrenat nätverk över hela ”sockenlappområdet” (Ljungdahl 2017:8-9). Sockenlappen antogs vid de allmänna sockenstämmorna (Svanberg 1999:50). Hans viktigaste sysslor var att betjäna bönderna med att slakta, flå och kastrera husdjur, främst hästar, sysslor som bönderna själva inte gärna befattade sig med. Hästen ansågs vara ett orent djur, men samerna hade inga betänkligheter mot att slakta hästar och äta hästkött, vilket var tabu hos bönderna. Andra uppgifter var att utrota rovdjur samt att tillverka rotkorgar, rep och mjärddar. Tenntådsbroderier var andra vanliga hantverk som såldes till bönderna (Svanberg 1986: 107-110). Överhuvudtaget spelade hantverk en stor roll i sockenlapparnas försörjning och källmaterialet ger vid handen att på många platser erhöll de sin huvudsakliga inkomst genom slöjd och annan tillverkning av redskap och föremål. ”Deras huvudnäring är korgflätning” antecknade Anton Swab i sin dagbok efter att ha besökt lapphushållet i Bjuråker (Svanberg 1999 s.90).

Många sockenlappar var kunniga i läkedomskonst och sades vara ”trollkunniga” och var därför både anlitade och respekterade även om de i övrigt stod lågt på den sociala skalan. Likaså var de ofta skickliga berättare och ibland musiker och blev därför gärna inbjudna till gårdarna (Svanberg 1999: 96-97). Sockenlappen tillhandahöll vanligen en bit mark åt sin sockenlapp. Ofta låg marken en bit ifrån den centrala bygden; på byallmänningen, kronans eller kyrkans mark. Arkivuppgifterna visar att en del sockenlappar hade några kor och getter och en liten jordlott som de brukade parallellt med sin yrkesutövning. Det förekom även att sockenlappen hade renar (Ljungdahl 2017:10). Vissa städer, till exempel Hudiksvall, hade en anställd stadslapp med samma uppgifter som sockenlappen (Svanberg 1986: 97).

Beträffande ersättningen uppges att den skulle utgå från socknen gemensamt och/eller från den som anlitade honom enligt en bestämd taxa. Här fanns utrymme för stora variationer. Ibland betalades ersättningen i kontanta medel, ibland in natura. Från Kyrkås i Jämtland uppges att sockenlappen erhöll 18 skilling för slakt av häst, för hund 8 skilling och för katt 4 skilling, medan han för kastrering av hund och katt erhöll 2 skilling. I en uppteckning från 1876 uppges att sockenlappen i Järvsö för slakt av häst erhöll ”...2 riksdaler, ½ stop brännvin och bakbillingsarna”. I flera uppteckningar heter det att sockenlapparna skulle bjudas på mat som ersättning (Svanberg 1999 s. 51-52).

Även enligt uppteckningarna i Östersunds museums etnografiska arkiv (ÖMEA) varierade sockenlapparnas lön mellan socknarna. Ibland betalades lönen helt in natura och i andra fall i kontanta medel (Ljungdahl 2017).

Sockenmännen upplät vanligen någon utmark där lapparna fick tillstånd att slå upp sin bostad. Till en början var det oftast någon form av primitiv koja eller kåta.Så småningom skaffade sockenlapparna sig mera permanenta bostäder. Stugorna kunde byggas med bistånd från bönderna. ”Byn skulle hålla lappen (...) med bostad (...) (Svanberg 1999 s. 52).

SAMERNA PÅ LAPPENS, JÄRVSÖ SOCKEN

Av Jonas Monié Nordin

Det är för närvarande inte närmare känt när bebyggelsen på *Lappens* etableras men sannolikt skedde det mellan 1815 och 1820. I Järvsö socken finns uppgifter om flera så kallade sockenlappar men bäst känd är familjen Andersson på *Lappatäkten*. Nils Andersson dog 1806, Anna Andersson 1807 och efterlämnade tre barn, varav två tidigt lämnade socknen. Anders Andersson, äldste sonen sålde stugan på *Lappatäkten* 1813, men han hade flyttat från socken året innan (Björck & Blennå 2020:10).

I Tabellverkets kartläggning av befolkningen i Järvsö socken, inklusive de samiska invånarna, uppges en samisk man och en samiska kvinna år 1820 och igen 1825. Båda gångerna anges de som icke-renskötare. Det kan mycket väl röra sig om de boende på *Lappens*, familjen Stenlund. Antingen hade barnen ännu inte fötts eller så rapporterades de inte av tabellverket (Tabellverket - <http://rystad.ddb.umu.se:8080/Tabellverket/Tabverk>).

I tabellverkets rapport finns uppgifter om en samisk man år 1815 vilket stämmer med muntliga traditioner i socknen om Mattias (Mats) Stenlund som ska ha bott på *Lappens*, vilken legat under Stene gård¹. Mattias var gift med Margareta Nilsdotter, troligen dotter till Nils Andersson på *Lappatäkten*. Mattias och Margareta fick sex barn som förefaller ha levt till vuxen ålder.

Fredrik Karlström har i sin uppsats om så kallade sockenlappar i Järvsö påpekat att samtliga sex barn döptes i Järvsö. Detta till skillnad från familjen Anderssons barn på *Lappatäkten*, inklusive Margareta Nilsdotter, och många andra så kallade sockenlappar, vars barn döptes i olika socknar (Karlström 2019; jfr Svanberg 1999). Detta minskade rörelsemönster kan hypotetiskt ses i ljuset av den allt starkare repressionen mot kringresande, nomadiserande och människor som saknade laga försvar (jfr Johansson 2016). Mattias Stenlund tillhör den första generationen som lämnade faderns namn och istället hade ett regelrätt efternamn.

Mattias dog omkring 1851 och sonen Mattias/Mattis tog över många av sysslorna. Sammanblandning mellan de båda förekommer. Mattias Stenlund den yngre, ska ha försörjt sig som spelman och flyttade från Järvsö i samband med att ha blivit brutalt rånad i Ljusdal 1865 (muntl medd. Erik Björs, f. 1941). Tyvärr saknas för närvarande uppgifter om när Margareta Stenlund avled. Fredrik Winblad von Valter har förmedlat traditionen om Björnmattias Stenlund, som en av Järvsös främsta björnjägare och som skjutit över 70 björnar. Mattias Stenlund var aktiv som jägare in på 1860-talet (Edsman 1994:81).

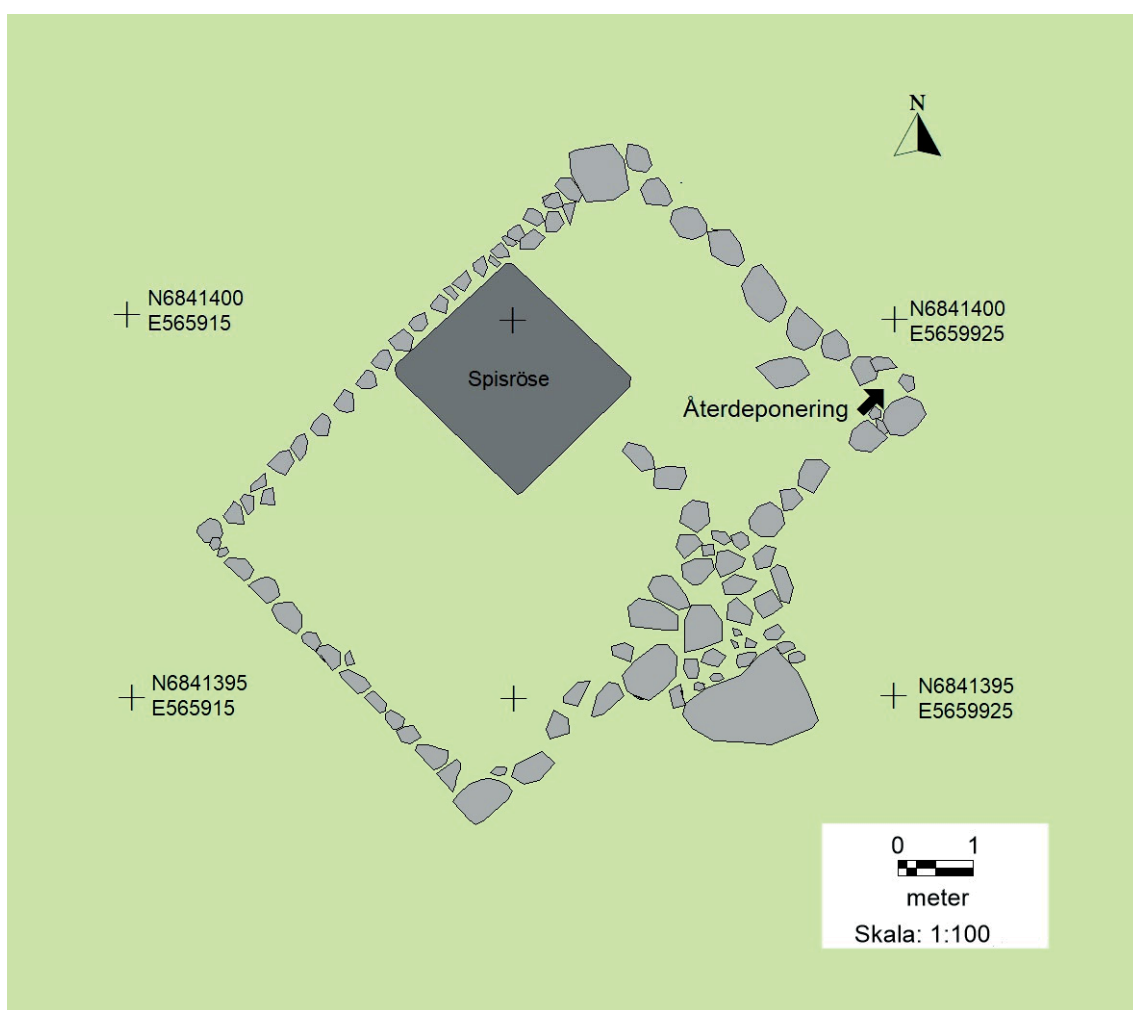
¹ Erik Björs, Stene-Kårsjö byaförening, muntligt meddelande sept. 2019

RESULTAT

Husgrunden

Husgrunden är 7,75×5,2 meter (NÖ-SV) och avgränsas av syllstenar, cirka 0,15–0,7 meter stora. I grunden finns en mellanvägg och huset förefaller haft endast två rum. Ingången till huset har varit i sydväst där en farstukvist funnits. Trappstenen är 1,15×0,5–1 meter och 0,25 meter hög. Spisröset är 2,4×2,15 meter (NV-SÖ) och 0,8 meter högt. Det är uppbyggt av natursten och tegel.

Vid inventeringen av närmiljön framkom att husgrunden var belägen inom en odlingsyta. Där påträffades även tre röjningsrösen. Ytan är totalt 60×20–40 meter (N-S). Inom ytans sydöstra del finns också en kallkälla. Lämningarna visar att familjen åtminstone haft mindre odlingar.

Figur 2. Plan över husgrunden.

Figur 3. Den undersökta husgrunden. Foto: Maria Björck, taget från öster.

Fynden

Fyndmaterialet från undersökningen var omfattande och varierande. Stora fyndposter utgjordes av bland annat fönsterglas och fragmenterade järnföremål.

Keramik, porslin och glasföremål

Skärvor av yngre rödgods tillhörande tre eller fyra skålar eller fat påträffades (Fnr 18, 33, 64, 94, 148). Även delar av fat av porslin, fajans och stengods hittades. Ett av faten (Fnr 66) är från Gustafsberg och har en öppen ankarstämpel. Denna stämpel användes mellan åren 1839 och 1860. Det framkom också delar till en burk med lock. Den var tillverkad av stengods med saltglasyr (Fnr 178, 193, 194).

Delar av två olika flaskor hittades, dels ena halvan av en trolig parfymflaska (Fnr 16b), dels en mynning till en mindre medicinflaska (Fnr 203). Det framkom även tre skärvor pressglas från en mindre assiett (Fnr 189). Tillverkningen av pressglas började i större skala under 1840-talet (<https://sv.wikipedia.org/wiki/Pressglas>). Pressglaset, till skillnad mot det blåsta glaset, gjöts i en form av järn. Glaset var billigt och kunde massproduceras. Ofta hade pressglaset en rik och varierad dekor (Seitz 1933:16, 81).

Totalt påträffades 1202 gram fönsterglas. Glaset är gröntonat och har en tjocklek av 1 mm.

Kritpipor och mynt

Endast fyra skaftdelar till kritpipor påträffades (Fnr 12, 21, 141, 204). Arne Åkerhagen har granskat delarna men någon information om när och var de tillverkats var inte möjlig att göra enbart utifrån skaftdelarna. Två kopparmynt hittades. Det ena har valören $\frac{1}{4}$ skilling och ärpräglat i Avesta år 1808 under kung Gustav IV Adolfs regeringstid (Fnr 78). Det andra myntet ärpräglat i Falun under kung Karl XIV Johans regeringstid (Fnr 76). Årtalet är svårt att tyda men kan vara 1825.

Figur 4. Stengods, del av en burk (Fnr 193,194). Foto: Bengt Grundvig.

Figur 5. Till vänster del av medicinflaska (Fnr 203). Till höger troligen del av en parfymflaska (Fnr 16B). Foto: Bengt Grundvig.

Figur 6. Till vänster mynt präglat under Karl XIV Johan år 1825? (Fnr 76). Till höger 1/4 skilling präglat i Avesta år 1808 under kung Gustav IV Adolf (Fnr 78). Foto: Bengt Grundvig.

Järnföremål

Ett stort och varierat fyndmaterial av järn framkom, bland annat ett antal järnband (sannolikt till laggade tunnor eller kärl), beslag, spikar, hästkosömmar och hästskor. I anslutning till spisiröset påträffades delar till en järngryta (Fnr 2, 40, 87, 99, 138, 158), del av en järnhäll (Fnr 32b) och en del av ett lieblad (Fnr 88). I grunden hittades även ett dörrlås (Fnr 186) och en sölja (Fnr 127). Söljan har en platt nål som är bredast i spetsen.

Det framkom även ett krön till en selbåge av järn (Fnr 192). Ett liknande krön finns i läns museets samlingar (XLM.05118) men med okänt ursprung.

Figur 7. Till vänster krön till selbåge (Fnr 192). Till höger krönbåge, Läns museet Gävleborg, GM 5118.

Figur 8. Sölja, med platt nål som är bredast i basen (Fnr 127). Foto: Maria Björck.

Hantverk, textil och läder

De föremål som kan förknippas med klädnad är en strumpsticka (Fnr 74) och en del av en väskbygel i mässing (Fnr 179). Två ornamenterade knappar (Fnr 8 & 200), troligen av kopparlegering, hittades. Den ena med en punkt i centrum och en spik i infästningsöglan. Den andra med en tiouddig stjärna i centrum omgiven av en ring. Även två spännen av kopparlegering hittades (Fnr 80 & 168).

Bland fynden fanns även ett tunt fint textilfragment av ylle (Fnr 181) med okänt användningsområde, och snördelen till en sko av läder (Fnr 128). Om familjen själva har vävt tyg, eller tillverkat skor och andra persedlar vet vi dock inte.

Figur 9. Del av väskbygel (Fnr 179). Foto: Bengt Grundvig.

Figur 10. Knappar, till vänster (Fnr 8), till höger (Fnr 200). Foto: Bengt Grundvig.

Figur 11. Ylletyg (Fnr 181). Foto: Bengt Grundvig.

Tegel och taktegel

Hela och delar av tegelstenar påträffades i spisiröset. Teglet är ojämnt vad gäller form och bränning, vilket visar att teglet sannolikt är lokalt tillverkat och inte producerat vid ett tegelbruk. Några tegelstenar har intryck efter dragna fingrar, parallella linjer (Fnr 206) och inristade bokstäver i form av O och OO (Fnr 207). Det finns även tegeldelar med spår som liknar fotavtryck efter katt och fågel, även om de kan vara gjorda av mänsklig hand (Fnr 205).

Takteglet är däremot av god kvalité och stämplat WB (Fnr 7). Tyvärr hittades inga hela tegelpannor vilket sannolikt visar att de plockats ner, kanske för att återanvändas, då huset övergavs.

Runt sekelskiftet och i början av 1900-talet fanns ett flertal tegelbruk runt om i byarna och det är svårt att säga var teglet tillverkats. Stämpeln på takteglet visar att tänkbara tillverkare skulle kunna vara Woxna bruk eller Vågbro tegelbruk. Att tillverka taktegel var mer krävande än murtegel och fordrade därför kunnigt yrkesfolk².

Figur 12. Del av taktegel (Fnr 7) stämplat WB. Foto: Bengt Grundvig.

Figur 13. Tegel med fotavtryck (Fnr 205). Foto: Bengt Grundvig.

² Erik Andersson, murare, muntligt meddelande 2020-11-16.

Figur 14. Tegel med intryck av dragna fingrar (Fnr 207). Foto: Bengt Grundvig.

Sten

Bland fynden finns en så kallad griffel (Fnr 182), vilket är en penna av skiffer som använts för att skriva på griffeltavlor. Det fanns även ett skifferbryne (Fnr 59b) för slipning av nålar samt två bitar flinta (Fnr 57 & 77), där en av bitarna har spår efter bearbetning.

En speciell typ av fynd utgörs av fem runda och ovala naturstenar (Fnr 101, 107, 110, 126). De påträffades i vägglinjen och vid ingången till husgrunden. En av stenarna är rund och 4,5 centimeter i diameter. En av de ovala stenarna är 8x6 centimeter stor och har en något rå yta. De övriga är 1,7–2,3x2,2–2,5 centimeter stora. De sistnämnda stenarnas storlek är liten och deras funktion svårbegriplig. Den runda stenen har en yta som förefaller slipad och kan eventuellt ha använts som glättsten. Att de övriga stenarna haft samma användningsområde verkar inte troligt.

Figur 15. Runda och ovala naturstenar (Fnr 101, 107, 110, 126). Foto: Bengt Grundvig.

Figur 16. Till vänster griffel (Fnr 182). Foto: Bengt Grundvig. Till höger griffeltalva med tillhörande griffel, Östergötlands museums (OM.A.021535, från Digitalt museum.

Djurben

Den osteologiska analysen har gjort av FD Carina Olson (bilaga 2). Totalt omhändertogs 5540,25 gram obrända och brända ben, fördelat på 860 fragment.

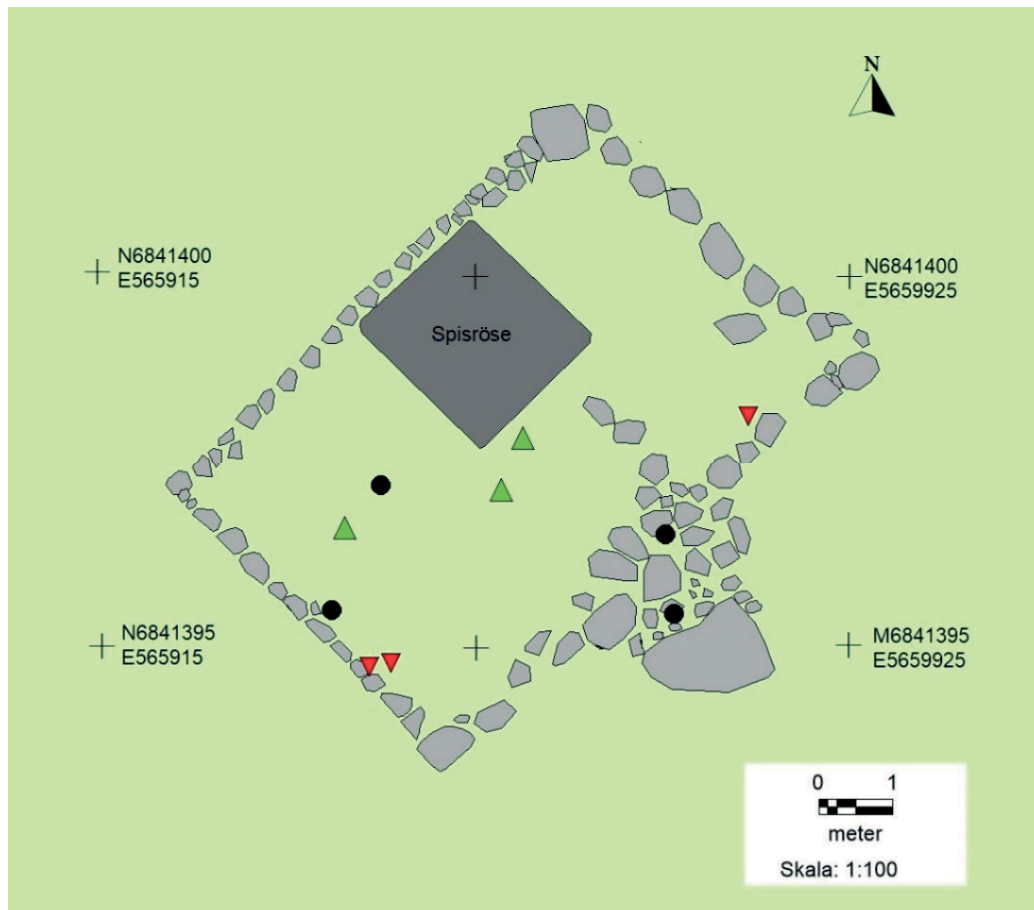
Ben efter följande djur har identifierats: nöt, häst, svin får/get och ekorre. En stor del av benen är mörkspaltade och kommer från köttrika delar, vilket visar att benen utgörs av matavfall. Vad gäller vikt så utgörs den största andelen djurben av nöt (1339,1 g) följt av häst (875,92 g). Den stora andelen hästben är intressant då det visar att hästkött kan ha ingått i kosten. Att äta hästkött var under lång tid tabubelagt hos allmogen men inte hos samerna. Särskilt anmärkningsvärt i benmaterialet är fyra bearbetade ben. Det har gjorts i form av u- och v-formade inskärningar samt ett ben som formats till spetsar i ändarna.

Djurart	Antal	%	Vikt i gram	%
Nötkreatur	54	6,3	1339,1	24,1
Häst	25	3	875,92	15,8
Svin	15	1,7	115,76	2
Får/Get	123	14,4	651,68	12,1
Ekorre	1	0,1	0,17	< 0,1
Liten ungulat (Ungulata)	73	8,5	102,11	1,8
Liten/Stor ungulat (Ungulata min./mag.)	5	0,6	24,5	0,4
Stor gräsätare (Herbivora mag.)	247	28,7	2076,89	37,4
Mell.stort däggdjur (Mammalia med.)	36	4,2	43,99	0,8
Mell.stort/Stort däggdjur (Mammalia med./mag.)	17	2	33,22	0,6
Stort däggdjur (Mammalia mag.)	19	2	81,8	1,5
Oidentifierade (Indeterminata)	245	28,5	195,11	3,5
Totalt	860	100	5540,25	100

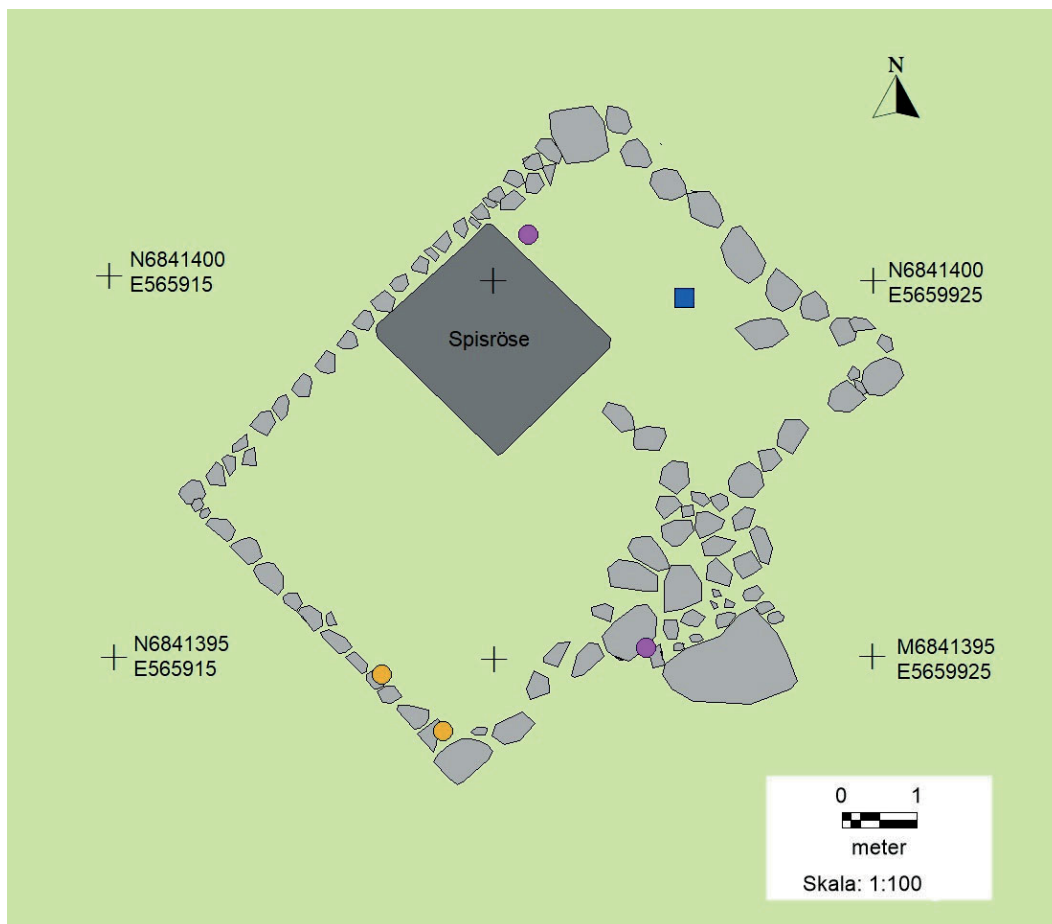
Tabell 2. Artlista med antal, vikt och procentuell fördelning (bilaga 2).

Fyndspredning

Vid undersökningen påträffades 207 fynd. Ett urval av fyndspredningar presenteras här. De runda och ovala naturstenarna hittades främst vid stensyllen och vid ingången till huset. De bearbetade ben påträffades däremot centralt i huset. Delarna av kritpipor låg vid väggarna, vilket kan vara resultatet av städning. Vid undersökningen hittades också två mynt i ena vägglinjen. Ett av mynten kan vara ett grundläggningsmynt som lagts på plats då huset byggdes.

Figur 17. Fyndspredning över bearbetade ben (grön), runda stenar (svart) och delar till kritpipor (röda). Några av fynden ligger intill varandra eller på samma fyndnummer.

Figur 18. Fyndspredning över knappar (lila), väskbygel (blå) och mynt (gul).

S:t Olofs källa

S:t Olof källa (RAÄ 79:1) ligger strax nordöst om den gamla vägen mellan Uvås och Kalvstigen. Marken utgörs av en moränsluttning ner mot en myr. Kring källan finns fyra markfasta block. I juni 2019 gjordes en besiktning av källan som då var vattenfylld. När metalledekteringen gjordes i slutet av augusti var den däremot torrlagd. Vid undersökningen hittades inga fynd i eller i anslutning till källan.

Figur 19. Maria Björck metalledekterar källan. Foto: Inga Blennå.

En jämförelse mellan två sockenlappboställen

Det äldre sockenlappbostället *Lappatäkten* (Järvsö 1109) beboddes under senare delen av 1700-talet och till år 1806 medan det yngre bostället *Lappens* (Järvsö 1069) var i bruk under mitten och senare delen av 1800-talet. Det finns både likheter och olikheter mellan husgrunderna. Båda är ungefär lika stora men husgrunden vid *Lappens* har farstukvist och två rum medan det äldre bostället har en rumsindelning typisk för en enkelstuga medorstuga, kammare och förstuga. Det äldre boställets ingång utgjordes endast av hårt packad sand kantad med sten. Båda grunderna har spisirösen av natursten och tegel, däremot har endast det yngre bostället taktegel.

Vad det gäller fynden är det stora skillnader. Förekomsten av ben är betydligt större på det yngre bostället även om båda platserna har ben av nöt, häst, svin och får/get. På det äldre bostället hittades även ben av björn vilket saknas på det yngre bostället. Särskilt remarkabelt vad gäller benmaterialet på det yngre bostället är de tydligt bearbetade benen. Vad det betyder och hur det använts är däremot oklart.

Ben från häst hittades på båda platserna. Även om materialet domineras av slaktavfall visar ben från köttrika delar av djuret att familjen på *Lappens* kan ha konsumerat hästkött. Att slakta och flå hästar var uppgifter som föll på sockenlappens lott och inget som allmogen ville befatta sig med. Även att äta hästkött var tabu i det äldre bondesamhället. Det förändrades först då sockenlappsinstitutionen försvann och allmogen själva tvingades sköta sysslorna.

Det finns betydligt fler föremål på det äldre bostället som direkt kan kopplas till sockenlappens arbetsuppgifter vad gäller jakt och hantverk. Detta är inte lika tydligt på det yngre bostället. Benmaterialet där domineras av ben från tamdjur och inga entydiga spår av hantverk finns i fyndmaterialet. Det yngre bostället uppvisar ett större fyndmaterial framförallt av järn och fönsterglas. Däremot hittades flera fynd som tyder på hantverk på det äldre bostället. Det mest iögonfallande fyndet från den sistnämnda platsen är det hjärtformade hänge som sannolikt suttit på en samisk trumma. Trummor är en grundläggande del av den traditionella samiska religionen och kan direkt kopplas till den samiska identiteten.

En speciell fyndkategori är de runda eller ovala naturstenar som hittades på båda boställena. En sten hittades på det äldre bostället och fem på det yngre. Vad stenarna använts till är inte helt klarlagt även om någon av dem kan ha fungerat som glättsten. Om stenarna representerar eller symboliserar något annat är alltså oklart, men de är tydligt medvetet ditlagda.

Jämförelsen mellan de två boställena visar att den samiska identiteten tycks bli allt mindre tydlig längre fram i tiden. Fyndmaterialet verkar bli allt mer likstämmt med det omgivande bondesamhällets föremålstyper. Sannolikt visar det på en ökad integrering med den övriga befolkningen.

Figur 20. Några personer ur den tappra arbetsstyrkan. Foto: Inga Blennå, från sydöst.

REFERENSER

- Björck, M. & Blennå, I. med bidrag av Ljungdahl, E. 2020. *Lappatäkten – ett sockenlappboställe i Järvsö*. Arkeologisk undersökning. RAÄ 1109, Järvsö socken, Ljusdals kommun, Hälsingland, 2018 och 2019. Rapport Länsmuseum Gävleborg 2020:08.
- Edsman, C-N. 1994. *Jägaren och makten*. Samiska och finska björnceremonier. Uppsala: Språk och folkminnesarkivet.
- Johnsson, T. 2016, *Vårt fredliga samhälle "Lösdriveri" och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlström, F. 2019. *Lika barn leka bäst? En mikrostudie av socken-lapparnas nätverksbyggande i Järvsö socken under 1700-talets andra och 1800-talets första hälft*. Opublicerad seminarieuppsats, Mittuniversitet, VT-19.
- Ljungdahl, E. 2017. *Sockenlappar i Jämtland*. Skrifter utgivna av Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum.
- Seitz, H. 1933. *Glaset förr och nu*. Stockholm.
- Svanberg, I. 1986. Sockenlappar. I: *RIG Tidskrift utgiven av Föreningen för svensk kulturhistoria i samarbete med Nordiska Museet och Folklivsarkivet i Lund*. Årgång 69. Häfte 4.
- Svanberg, I. 1999. *Hästslaktare och korgmakare: resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar*. Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet, 21. Umeå.
- Winblad, W. 1922. Sagor och sägner, Ovansjö, Forssa och Järvsö. I: *Hälsingerunor*, årgång 2, No 3, s. 67-72. Faksimiltryck 1984.

Webbsida

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Pressglas>

<http://rystad.ddb.umu.se:8080/Tabellverket/Tabverk>

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 2019-07-03

Beslutsdatum: 5129-2019

Länsmuseum Gävleborgs dnr: 875-320

Undersökningstid: 26-30 augusti 2019

Projektledare: Inga Blennå

Personal: Maria Björck & Inga Blennå (Länsmuseum Gävleborg) och Jonas Monié Nordin (Statens historiska museer).

Personal övrig: Stene-Kårsjö bygdeforskare.

Fastighet: Nordsjö 2:14 (husgrunden) och Stene 4:34 (S:t Olofs källa)

Socken: Järvsö

Kommun: Ljusdal

Koordinatsystem: Sweref 99TM

Digitala inmätningar: Inga Blennå

Dokumentationshandlingar som förvaras i Länsmuseum Gävleborgs arkiv: Beslut, bilder och shape-filer

Fynd: Keramik, glas, metaller, sten och ben.

BILAGA 1. FYNDLISTA

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
1	Glas	Fönsterglas			12 g		ja
2	Järn	Gryta	1	11x10 cm, 3 mm tj	214 g	Del av	ja
3	Glas	Fönsterglas			21 g		ja
4	Ben		3		7,4 g		
5	Ben		3		10 g		
6	Glas	Fönsterglas	4		5 g		ja
7	Tegel	Taktegel	1	7,5x5,5 cm, 1,5-2,3 cm	103 g	Märkt WB	
8	Koppar/järn	Knapp	1	2,4 cm diam	10 g	Spik på baksidan	
9	Ben		1		11,4 g		
10	Glas	Fönsterglas			33 g		ja
11	Glas	Fönsterglas			44 g		ja
12	Lera	Kritpipa	1	5,5 cm l, 0,8 cm diam	10 g	Del av skaft	
13	Glas	Fönsterglas	2		7 g		ja
14a	Porslin		1			Mynning, vitglaserad	
14b	Järn	Klackjärn	1	5,3 cm l, 1 cm br	10 g	Halvt	
15	Glas	Fönsterglas			55 g		ja
16a	Glas	Fönsterglas	2		1 g		ja
16b	Glas	Flaska	1	8,3 cm h, 1,2 cm tj, 1,3 cm br	15 g	Halv, ev parfymflaska	
17a	Järn	Band	3	23,5-19 cm l, 3,2 cm br, 0,02-0,03 cm tj	327 g	Band till tunna/kärl, ett har hål.	nej
17b	Järn	Beslag	1	22,5 cm l, 2,5 cm br, 0,02 cm tj	90 g	Böjt på mitten	nej
18	Lera	Keramik	1	5x3,3 cm, 0,5 cm tj	20 g	Yngre rödgods, ev fat	
19	Utgår						
20	Glas	Fönsterglas	2		7 g		ja
21	Lera	Kritpipa	1	5 cm l, 0,8 cm diam	9 g	Del av skaft	
22	Järn	Spik	1	8 cm l, 0,04 cm br	9 g	Spikhuvud saknas	ja
23	Järn	Del av föremål	1	13,5 cm l, 2 cm br, 0,4 cm tj	115 g		ja
24	Glas	Fönsterglas			19 g		ja
25	Ben		1		6,2 g		
26	Glas	Fönsterglas			115 g		ja
27	Utgår						
28	Ben		7		42,4 g		
29	Järn	Hästsko	1	10,5x2,5 cm	125 g	6 hål för sömmar	ja
30	Glas	Fönsterglas	3		4 g		ja

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
31	Porslin		1	2x1 cm	1 g	Fragment, vitglaserat	
32a	Järn	Beslag	1	9,5x2,2 cm, 0,02 cm tj	42 g		ja
32b	Järn	Häll	1	13,5x4,5 cm, 0,5 cm tj	223 g	Del av, gjutjärn	
33	Lera	Keramik	1	4x3 cm, 0,5 cm tj	10 g	Del av mynning, Yngre rödgoods	
34	Ben		1		0,2 g		
35	Glas	Fönsterglas	1		1 g		ja
36	Glas	Fönsterglas	1		1 g		ja
37	Ben		3		1,6 g		
38	Glas	Fönsterglas	1		2 g		ja
39	Porslin		1		2 g	Dekor, fragment av: "..om.."	
40	Järn	Gryta	1	14x9 cm, 3 cm tj	295 g	Del av	ja
41	Ben		1		2,3 g		
42	Ben		1		1,2 g		
43	Porslin		1	1,2x1 cm, 0,3 cm tj	1 g	Vitglaserad	
44	Glas	Fönsterglas	2		3 g		ja
45	Ben		10		18,3 g		
46	Ben		13		148,7 g		
47	Ben		19		85,4 g		
48	Porslin		1	5,5x3 cm, 0,4 cm tj	10 g	Del av, vitglaserad	
49	Ben		1		6,4 g		
50	Glas	Fönsterglas	4		5 g		ja
51	Porslin		5	1-2,5 cm	5 g	Fragment, vitglaserat	
52	Järn	Spik	1	5,3 cm l, 0,4 cm br	16 g	Hel	ja
53	Ben		13		92,6 g		
54	Lera	Keramik	1	4,5x3 cm, 0,5 m br	10 g	Del av mynning, yngre rödgoods	
55	Glas	Fönsterglas			25 g		ja
56	Järn	Spik	1	8,5x0,4 cm	14 g	Böjd	ja
57	Mineral	Flinta	1	2x1,5 cm	10 g		
58	Porslin		5	1-9x1-6 cm, 0,4 cm tj		Mynningsdel och fragment, samma kärl, vitglaserade	
59a	Porslin		9	1-7x1-3,5 cm, 0,3-0,4 cm tj		Mynningsdel och fragment, samma kärl, vitglaserade	
59b	Skiffer	Bryne	1	7x4 cm, 0,3 cm tj	25 g	Avbrutet	
60	Ben		495		3278 g		
61	Järn	Spik	1	3,5 cm l, 0,5 cm br, spikskallen 2 cm diam	9 g		ja
62	Glas	Fönsterglas	3		6 g		ja

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
63	Järn	Hästsosöm	1	5x0,8 cm, 0,4-1 cm br	10 g		ja
64	Lera	Keramik	1	4,5x3,5 cm, 0,5 cm tj	10 g	Yngre gödgods	
65	Glas	Fönsterglas	1		3 g		ja
66	Porslin		16	0,7-9x0,6-4,5 cm, 0,4-0,2 cm tj		Mynningar, bottenbitar och fragment, fler kärl. Vitglaserade, några med dekor. Bottenbit märkt Gustafsberg. Kant med ett hål.	
67	Porslin		2	5,5-11x3-7 cm, 0,4-0,5 cm tj		Mynning och bottenbit. Olika kärl. Bottenbiten märkt Rörstrand G.	
68	Glas	Fönsterglas	11		10 g		ja
69	Ben		7		41,4 g		
70	Kopparlegering	Hank	1	4x0,5 cm, 0,4 cm tj	6 g	Böjd, del av	
71a	Järn	Klackjärn?	1	6,5x1-1,5 cm, 0,4 cm tj	9 g	Del av	
71b	Järn	Hästsosöm	1	5x0,8 cm, 0,3-1,3 cm tj	14 g		ja
72	Järn	Spets	1	6,2x0,9-1,1 cm	31 g	Avbruten	
73	Ben		3		55,8 g		
74	Järn	Sticka	1	21,5cm l, 0,3 cm br	19 g		
75	Glas	Fönsterglas			6 g		ja
76	Koppar	Mynt	1		7 g	Karl XIV Johan, 1825?	
77	Mineral	Flinta	1	2,8x2,2 cm	9 g	Ej bearbetad	
78	Koppar	Mynt	1		10 g	¼ skilling, Avesta 1808, Gustav IV Adolf	
79a	Järn	Spik	2	4,5-7,4 cm l, 0,4 cm br	15 g		ja
79b	Järn	Beslag	4	10-20,5 cm l, 1,8-2,4 cm br	184 g		ja
80	Järn	Sölja	1	2,8x1,8 cm	6 g		
81	Lera	Keramik	1	2,2x2,1 cm, 0,6 cm tj	5 g		
82	Glas	Fönsterglas			152 g		ja
83	Porslin						
84	Lera	Taktegel	1	5x2,8 cm, 1,5 cm tj	33 g	Märkt: WB	
85	Utgår						
86	Järn	Beslag	1	45,5 cm l, 2,3 cm br, 0,3 cm tj	189 g	Ev Band till tunna/kärl	ja
87	Järn	Gryta	1	12 cm l, 3-6 cm br, 0,4 cm tj	148 g	Del av	ja

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
88	Järn	Lieblad	1	28 cm l, 3,5-4,7 cm br, 0,8 cm tj	181 g	Del av	ja
89	Lera	Keramik	2		13 g	Spjälkad	
90	Ben		20		99,3 g		
91	Järn	Beslag	2	3,5-7x2-3,5 cm, 0,4 cm tj	45 g		ja
92	Lera	Keramik	1		9 g	Yngre rödgods	
93	Ben		11		89 g		
94	Lera	Keramik	1		34 g	Mynning, yngre rödgods.	
95	Järn	Föremål	1	3,8 cm l, 0,7 cm br	9 g	Del av, L-formad	ja
96	Järn	Krok	1	45 cm l, 0,8-1,2 cm tj	31 g		ja
97	Porslin				46 g		
98	Järn	Beslag	1	29,5 cm l, 2,3 cm br, 0,3 cm tk	136 g	Band till tunna/kärl	ja
99	Järn	Gryta	1	10,5 cm l, 8,7 cm br, 0,5 cm tj	191 g	Del av	ja
100	Lera	Keramik	2		21 g	Mynning och fragment,	
101	Bergart	Stenkula	2	2,2 cm diam och 4,3 cm diam	184 g	Natursten	
102	Glas	Fönsterglas	4		4 g		ja
103	Porslin		1		2 g		
104	Glas	Fönsterglas			41 g		ja
105	Glas	Fönsterglas			4 g		ja
106	Järn	Vapen	1	19 cm l, 0,8-3 cm br	103 g	Del av björnsjutt?	
107	Bergart	Stenkula	1	2 cm diam	17 g	Natursten	
108	Glas	Fönsterglas			53 g		
109	Ben		1		16 g		
110	Bergart	Stenkula	1	2,3 cm diam	14 g	Natursten	
111	Porslin				5 g		
112	Ben		3		34,9 g		
113	Glas	Flaska	1		1 g	Gul	
114	Lera	Keramik	1		11 g	Oglaserad, yngre rödgods	
115	Ben		11		119,8 g		
116	Porslin				31 g		
117	Porslin				85 g		
118	Ben		78		450 g		
119	Utgår						
120	Järn	Klammer	1	15,5 cm l, 2 cm br, 0,6 cm	101 g	Spisklammer, böjd	ja
121	Järn	Platta	1	15,5x2,3 cm, 0,3 cm tj	121 g		ja

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
122	Ben		11		10,7 g		
123	Porslin				18 g		
124	Ben		10		15,9 g		
125	Glas	Fönsterglas			38 g		ja
126	Bergart	Stenkula	1	8 cm l, 6,5 cm br	376 g	Natursten	
127	Järn	Sölja	1	8x6,2 cm, 1,2 cm tj	204 g	Kraftig med torne	
128	Skin	Sko	1		12 g	Fragment, med metallklädda hål och rest av skosnöre	
129	Glas	Flaska	1		2 g	Grön	
130	Glas	Fönsterglas			75 g		ja
131	Porslin				17 g	Med dekor	
132	Ben		1		3,8 g		
133	Järn	Spik	1	7,5x0,7 cm	14 g		ja
134	Porslin				5 g		
135	Ben		6		311 g		
136	Glas	Fönsterglas			36 g		ja
137	Ben		10		57,7 g		
138	Järn	Gryta	1	12x2,3 cm	499 g	Del av, ett ben	ja
139	Ben		6		27,5 g		
140	Ben		3		31,8 g		
141	Lera	Kritpipa	1	3,2x0,8 cm	3 g	Del av skaft	
142	Lera	Keramik	1		21 g	Glasyr, yngre rödgods	
143	Glas	Fönsterglas			6 g		ja
144	Järn	Klammer	1	6,5x2,3 cm	62 g	Spisklammer, böjd. Avbruten.	ja
145	Glas	Fönsterglas			7 g		ja
146	Porslin				1 g		
147	Ben		1		0,4 g		
148	Lera	Keramik			12 g	Yngre rödgods	
149	Ben		1		3,9 g		
150	Ben		1		6,2 g		
151	Ben		1		3,1 g		
152	Porslin				24 g		
153	Ben		1		4,8 g		
154	Glas	Flaska	1		1 g		
155	Järn	Spik	1	6 cm l, 0,4 cm br	15 g		
156	Ben		3		0,9 g		
157	Porslin				16 g		
158	Järn	Gryta	1	15x12 cm, 0,5 cm br	611 g		ja
159	Ben		4		1,6 g		
160	Utgår						
161	Glas	Fönsterglas			32 g		ja
162	Porslin				8 g		
163	Porslin				6 g		
164	Ben		1		6,7 g		

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
165	Ben		1		256,8 g		
166	Lera	Keramik	2		24 g	Yngre rödgods	
167	Porslin		1		4 g		
168	Kopparlegering	Spänne	1		9 g		
169	Ben		1		0,2 g		
170	Ben		1		15,5 g		
171	Glas	Fönsterglas			55 g		ja
172	Glas	Fönsterglas			122 g		ja
173	Ben		1		0,5 g		
174	Glas	Fönsterglas			10 g		ja
175	Järn	Spik	1	5,8x0,4 cm	11 g		ja
176	Järn	Knapp?	1		2 g		
177	Glas	Fönsterglas			50 g		ja
178	Lera	Keramik			178 g	Stengods, saltglasyr	
179	Koppar-legering	Väskbygel				Del av	
180	Järn	Föremål?	1	6,7x2 cm, 0,5 cm tj	19 g	Obestämbar	ja
181	Ylletyg	Kläde	1	9,5x8,5 cm, 0,2 cm tj	0,5 g		
182	Skiffer	Griffel	1	4x0,6 cm	2 g	Penna till griffeltavla, del av	
183	Porslin		1		5 g		
184	Ben		1		2,4 g		
185	Glas	Flaska	1	3x3 cm	6 g	Blå	
185b	Glas	Fönsterglas			132 g		ja
186	Järn	Lås	1	12,5x5,5-8,5 cm	260 g	Kammarlås	ja
187	Ben				1 g		
188	Ben				2 g		
189	Glas	Fat	2		57 g	Pressglas, mönstrat	
190	Kvarts						
191	Porslin	Knapp	1	0,8 cm diam, 0,02 cm tj	0,5 g	Baksida tre hål	
192	Järn	Krön	1	15,5x5,5 cm, 0,9 cm tj	118 g	Genombruten dekor till selbåge	
193	Lera	Keramik	1		48 g	Lock till kärl, Stengods, saltglasyr	
194	Lera	Keramik	1		20 g	Stengods, saltglasyr	
195	Utgår						
196	Järn	Spik	2	10 cm l, 0,6 cm br	27 g		ja
197	Kvarts						
198	Utgår						
199	Ben		1		4,1 g		
200	Metall	Knapp	1	2,5 cm diam, 0,2 cm tj	7 g	Dekor stjärna	
201a	Järn	Beslag	1	16,5x2 cm, 0,8 cm tj	117 g		ja

Nr	Material	Sakord	Antal	Mått	Vikt	kommentar	Åter-deponerats
201b	Järn	Spik	1	10x0,6 cm	10 g		ja
202	Järn	"Doppsko"	1	3 cm diam, 2,5 cm br, 0,4 cm tj.	39 g	Ev "doppsko" till käpp Rund järnring innehållande järnpigg, 5 cm l.	
203	Glas	Flaska	1	3 cm l, 1,5 cm diam	11 g	Hals från medicinflaska	
204	Lera	Kritpipa	1	4,1x0,9 cm	4 g	Del av skaft	
205	Lera	Tegel	2			Fotintryck av djur	
206	Lera	Tegel	2			Intryck av dragna fingrar, linjer	
207	Lera	Tegel	2			Intryck av dragna fingrar, i form av ringar	

BILAGA 2. OSTEOLOGISK RAPPORT

OSTEOLOGISK UNDERSÖKNING AV BEN FRÅN RAÄ 1069 I JÄRVSÖ SOCKEN, HÄLSINGLAND.

Av FD Carina Olson

På uppdrag av antikvarie Maria Björck, Länsmuseum Gävleborg har en osteologisk undersökning utförts på ben från RAÄ 1069, en bebyggelselämning från 1840-talet där det bottensockenlappar. Den arkeologiska utgrävningen utfördes under 2019.

MATERIAL

Vid den arkeologiska undersökningen av ovan nämnda lämning tillvaratogs 860 benfragment till en vikt av 5540,25 gram (tab. 1). Av dessa var den största delen ben obrända, endast 13 fragment till en vikt av 15,8 gram var brända. Alla brända ben var helt kalcinerade (vitbrända) och ej identifierbara (tab. 1). Den största delen obrända ben var i gott skick vilket underlättat identifieringen av dessa (tab. 2).

Brända/Obrända ben	Antal	%	Vikt i g	%
Obrända Ben	847	98,5	5524,45	99,7
Brända Ben	13	1,5	15,8	0,3
Totalt	860	100	5540,25	100

Tabell 1. Fördelning av brända och obrända ben.

Identifieringsgraden av djurart och/eller grupp av arter uppgår till 63 % baserat på antal och 94 % baserat på vikt. Snittvikten på de obrända benen är 6,4 gram och 1,2 på de brända.

Djurart	Antal	%	Vikt i gram	%
Nötkreatur (<i>Bos taurus</i>)	54	6,3	1339,1	24,1
Häst (<i>Equus caballus</i>)	25	3	875,92	15,8
Svin (<i>Sus scrofa domesticus</i>)	15	1,7	115,76	2
Får/Get (<i>Ovis aries/Capra hircus</i>)	123	14,4	651,68	12,1
Ekorre (<i>Sciurus vulgaris</i>)	1	0,1	0,17	< 0,1
Liten ungulat (Ungulata)	73	8,5	102,11	1,8
Liten/Stor ungulat (Ungulata min./mag.)	5	0,6	24,5	0,4
Stor gräsätare (Herbivora mag.)	247	28,7	2076,89	37,4
Mell.stort däggdjur (Mammalia med.)	36	4,2	43,99	0,8
Mell.stort/Stort däggdjur (Mammalia med./mag.)	17	2	33,22	0,6
Stort däggdjur (Mammalia mag.)	19	2	81,8	1,5
Oidentifierade (Indeterminata)	245	28,5	195,11	3,5
Totalt	860	100	5540,25	100

Tabell 2. Artlista med antal, vikt och procentuell fördelning.

METOD

Den osteologiska analysen har utförts med hjälp av undertecknads egna komparativa samling. Benen har bestämts till art, grupp av arter, och/eller benslag där så varit möjligt. Beräkning av *minsta antalet individer* (MIND) har gjorts och utgår ifrån det största antalet fragment av ett benslag ifrån höger eller vänster sida (Chaplin 1971). Hänsyn till ålder tas alltid och vissa juvenila ben kan därför komma att räknas som enskilda individer. *Åldersbedömning* (Silver 1969, Grant 1982) har baserats på graden av fusionering av rörbenens epifyser (ledändar) samt tanderuption och tandslitage i käkar. I detta material fanns inga ben lämpade för *könsbedömning*. *Mankhöjdsberäkning* har kunnat utföras i två förekommande fall. *Förbränningsgrad*, *cortextjocklek* på rörbenen och *fragmentstorlek* noteras alltid, samt också *åverkan* på benen i form av slakt/snittspår, bitmärken och bearbetning. *Patologiska (sjukliga) förändringar* har noterats i ett förekommande fall.

RESULTAT

De tillvaratagna benen kommer med ett undantag från tamdjur. Inga fragment av fågel eller fisk har hittats i benmaterialet (tab. 2). Bland de identifierade djurarterna dominerar får/get med 123 fragment jämfört med 54 fragment av nötkreatur, 25 av häst, och 15 fragment av svin. Utöver dessa hittades endast ett fragment av ekorre.

Bland de ben som inte kunde säkerställas till specifik art dominerar gruppen stor gräsätare med 247 fragment. Troligen härrör dessa främst från nötkreatur och till viss del från häst, men det kan inte helt uteslutas att något fragment av hjortdjur döljer sig inom gruppen stor gräsätare. Bland gruppen liten ungulat finns troligen mest får och get men också svin kan förekomma i denna grupp. Bland fragmenten av däggdjur i olika storlekar kan både tama och vilda djur förekomma, men det troliga är att de flesta tillhör de arter eller grupper av arter som redan identifierats.

Fragmentstorlek

Den vanligaste fragmentstorleken i benmaterialet är 2-4 cm. Sedan följer 4-6 cm samt fragment över 6 cm, varav många är långt över 6 cm (fig. 1).

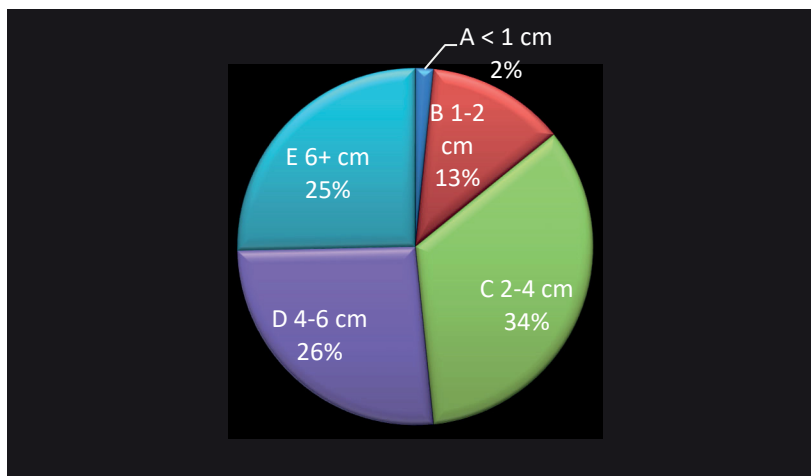

Fig. 1. Procentuell fördelning av fragmentstorlek (n = 860)

Minsta antalet individer

Antalet säkerställda individer av nötkreatur är tre beräknat på två fragment av vänster skenben (2 tibia distal+diafys sin) samt fyra fragment av en individ under ett år (1 överarmsben, 1 arm-bågsben, 1 mellanfotsben och 1 mellanhandsben) som kan tillhöra samma unga individ. Av får/get kan fyra individer fastställas beräknat både på överarmsben och lårben (4 humerus distal+diafys sin, 4 femur proximal+diafys dx). Fragment från endast en häst och ett svin kan med säkerhet påvisas i benmaterialet.

Anatomisk fördelning

Uppdelningen på olika kroppsregioner visar att majoriteten av fragment från nötkreatur kommer från köttrika delar, ryggrad, bröstorg, fram- och bakben. Samma bild gäller också får, get och svin. Endast häst har en övervikt av köttfattiga delar (tab. 3).

Anatomi	Nötkreatur	Häst	Svin	Får	Get	Får/Get	Summa
Kranium	13			1		14	28
Ryggrad	2		7			38	47
Bröstorg	11		2			2	15
Framben	8		5	2	3	24	42
Bakben	11	5		2	1	33	52
Hand	2	6					8
Fot	7	7				3	17
Hand/Fot		7	1				8
Totalt	54	25	15	5	4	114	217

Tabell 3. Anatomisk fördelning per djurart

Anatomisk fördelning av benen från kategorin stor gräsätare och liten ungulat visar också på en övervikt av fragment från köttrika kroppsregioner (fig. 3).

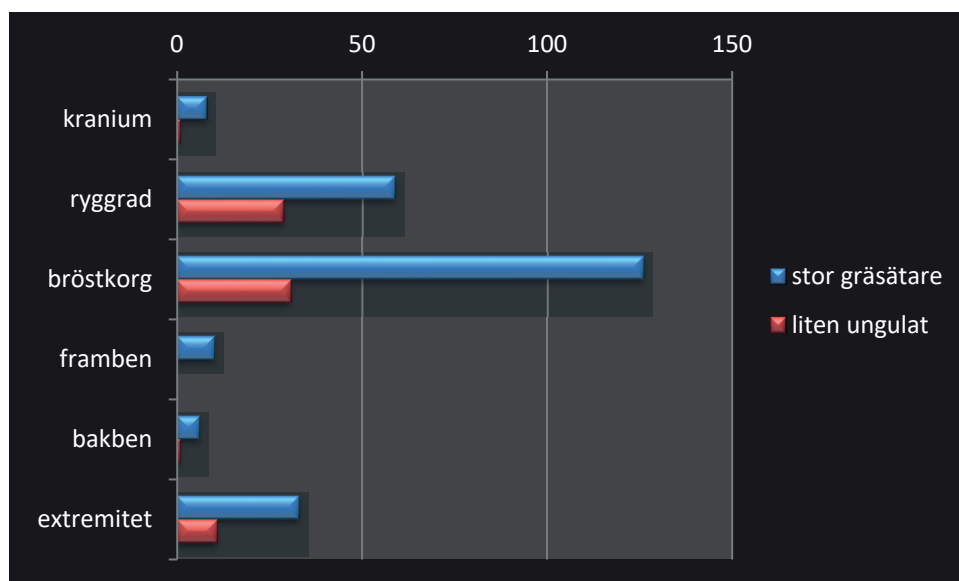

Fig. 3. Anatomisk fördelning av ben från stor gräsätare och liten ungulat

Åldersbedömning

Sammanlagt har 39 fragment kunnat användas för åldersbedömning av nötkreatur, får/get och häst. Inga fragment av svin kunde åldersbedömas. Bedömningarna är baserade på tandstatus och ledändarnas sammanväxning på långa och korta rörben.

Av dessa visar fyra fragment av *nötkreatur* på en ålder under ett år (juvenil), och fyra fragment under 2,5 år (subadult). Ett fragment vardera visar på individ(er) över 1,5 respektive 2,5 år. En individ kunde konstateras vara mer än 8 år gammal baserat på slitaget av tänderna i underkäken (Grant 1982). Av *får/get* hittades 5 fragment tillhörande individer yngre än 2 år (subadult), 3 fragment under 2,5 år, 4 st under 3 år och 2 st under 3,5 år. Resterande fragment av får/get var äldre än 10 månader (3 st) och äldre än 2, 2,5, 3 eller 3,5 år (8 st) vilket betyder att dessa troligen kommer från vuxna individer eller från djur i övergången till vuxenstadiet.

De tre fragmenten av *häst* var alla äldre än 15 månader och härrör troligen från en vuxen individ (fig. 2).

Merparten av de fragment av nötkreatur som kunnat åldersbedömas ligger på en slaktålder under 2,5 år. Liknande mönster kan ses för får/get där de flesta åldersbedömda benen visar på en slaktålder på 3 år eller yngre.

Den åldersbedömning som gjorts med de 39 fragmenten som grund, får ses som en preliminär uppfattning om slaktåldrarna på platsen baserat på relativt få bedömningsbara fragment. Om slaktåldrarna stämmer någorlunda överens med den dåtida verkligheten, kan man försiktigt anta att de flesta nötkreatur och får/get från platsen i första hand är lämningar av matavfall. Ifall mjölk- och ullproduktion hade varit ett viktigt inslag här, borde inslaget av äldre individer varit mer tydlig. Endast ett ben av nötkreatur som är garanterat äldre än 8 år kan eventuellt komma från en mjölkko. Troligen var dock köttproduktionen på platsen av större betydelse.

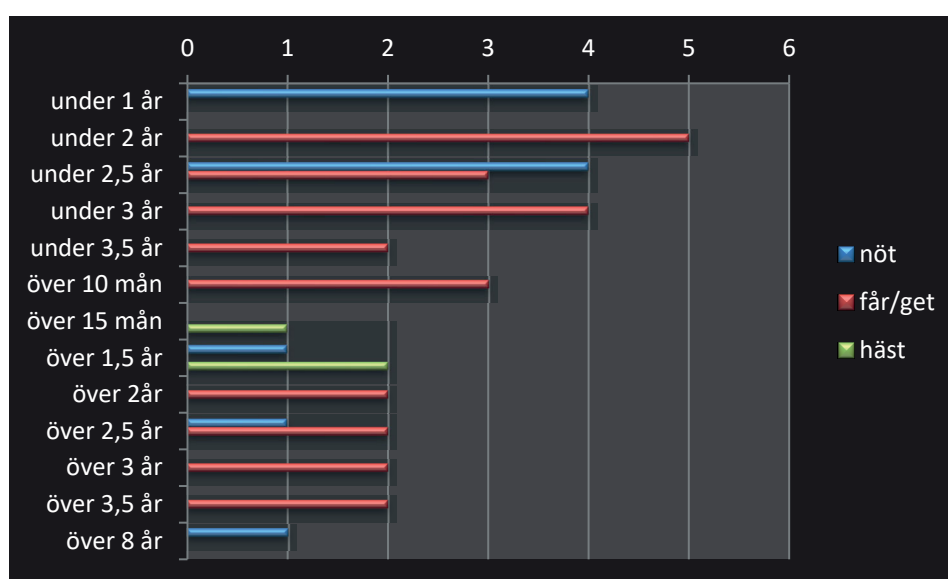

Fig. 2. Antal ben i olika ålderskategorier (n = 39)

Mankhöjder

Två ben har kunnat användas för mankhöjdsberäkning, ett helt armbågsben+strålben (radius+ulna) av *får/get* som gav en mankhöjd av 57,5 cm. Beroende på ras kan mankhöjderna på nutida får variera en hel del, från 50-70 cm för tackor och 65-85 för baggar. Om man antar att den uppmätta mankhöjden från materialet tillhörde en tacka, så bör storleken inte skiljt sig mycket från dagens får, beroende på ras förstås.

Ett helt mellanfotsben av *häst* gav en mankhöjd på 147 cm, vilket idag ligger strax under gränsen mellan (D-)ponny, som är 148 cm, och häst, kategorier som används främst i tävlingssammanhang. Detta ben har alltså tillhört en mellanstor häst av okänd ras,

Patologiska förändringar

Ett lårben av *får/get* hade tunna benpålagringar längs det stora muskelfästet på lårbenets baksida (linea aspera).

Ben med åverkan

Nästan alla rörben i materialet har spår av mörkspaltning. De flesta kotor har också tydliga slaktspår. De är ofta kluvna genom kotkroppen. Snittspår förekommer främst på revben. Gnag- och tuggmärken förekommer också mest på revben, och till viss del på kranium, kotor och bakben (fig.4)

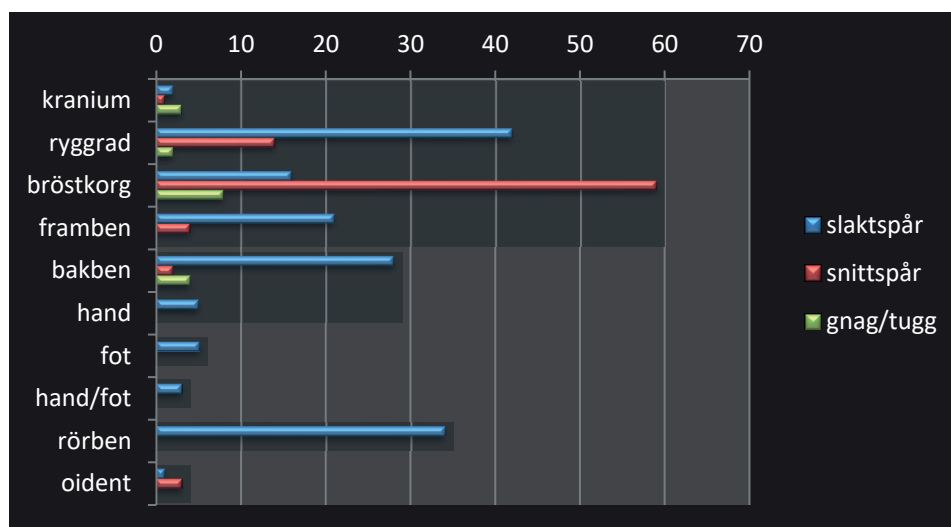

Fig. 4. Antal poster med registrerade slaktspår fördelade per kroppsregion (n = 257)

Bearbetade ben

Totalt fanns fyra med säkerhet bearbetade ben i materialet. Ett skulderblad av nötkreatur, fnr 93 (fig.5a), två rörben fnr 46 (fig.5b) och fnr 60 samt ett revben, fnr 118 (fig.5c) av stor gräsätare. Det bearbetade skulderbladet har en u-formad inskränning. I ett av rörbenen har ett smalt stycke skurits ut med formade spetsar i båda ändarna. Revbenet har en v-formad inskränning, där man troligtvis använt den utskurna delen.

Fig. 5a. Fnr 93 (skulderblad)

Fig. 5b. Fnr 46 (rörben)

Fig. 5c. Fnr 118 (revben)

SAMMANFATTNING

Totalt sett tillvaratogs 860 benfragment till en vikt av drygt 5,5 kilo. Den största delen ben är obrända och i gott skick. Sånär som på ett undantag (ekorre) är endast tamdjur identifierade. Får/get dominerar över nötkreatur, häst och svin i nämnd ordning. Av dessa kunde tre individer av nötkreatur, fyra av får/get, ett av häst och ett av svin fastställas i materialet. De flesta fragmenten från nötkreatur, får/get och svin kommer från köttrika delar vilka visar på en konsumtion på platsen. Åldersbedömningen visar att de yngre åldrarna dominerar för får/get och nötkreatur. Slaktåldrarna och den anatomiska fördelningen, med dessutom ett stort antal mörkspaltade ben, tyder också på att benen i första hand är lämningar av matavfall. Det blir därför svårare att påvisa eventuellt förekommande av ull- och mjölkproduktion, men det kan naturligtvis inte uteslutas. Från häst dominerar slaktavfall, men fem fragment av köttrika delar är identifierade i materialet, vilket kan betyda att man även konsumerat häst. Det troliga är dock att hästen i första hand använts som dragdjur i skog och mark.

REFERENSER

Chaplin, R.E. 1971. *The Study of Animal Bones from Archaeological Sites*. Seminar Press, New York & London.

Grant, A. 1982. The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. I: *Ageing and Sexing Animal Bones from Archeological Sites*. Eds. B. Wilson, C. Grigson & S. Paine. BAR British Series 109. Oxford.

Silver, I.A. 1969. *The ageing of domestic animals*. In Brothwell, D. & Higgs, E. (eds.): *Science in Archaeology*. 2nd ed. 283-302. Thames & Hudson, London.

Carina Olson, 2020-04-06

Appendix 1 och 2, anatomisk fördelning per art, grupp av arter och benslag.

Appendix 1.

Anatomisk fördelning av får/get, häst, nötkreatur och svin per benslag.

Anatomi	Benslag	Får/Get	Häst	Nötkreatur	Svin	Summa
Kranium	hyoideum			2		2
	temporale			1		1
	zygomaticum			1		1
	nasale	1				1
	premaxillare			1		1
	maxilla	6		3		9
	mandibula	7		5		8
Ryggrad	atlas	3		1	3	7
	axis	3				3
	vert cerv	8			3	11
	vert thor	14		1	1	16
	vert lumb	7				7
	vert th/lu	1				1
	sacrum	2				2
Bröstkorg	Costae	2		11	2	15
Framben	scapula	3		2		5
	humerus	9		3	1	13
	ulna	4		1	3	8
	ulna+radius	7		1		8
	radius	6		1	1	8
Bakben	coxae	13		2		15
	femur	14	4	1		19
	patella		1			1
	tibia	9		7		16
	malleolare			1		1
Hand	C2+C3			1		1
	Mc2+3		1			1
	Mc3		5			5
	Mc3+4			1		1
Fot	calcaneus	1		3		4
	talus	1		1		2
	Ct	1		1		2
	T3		1			1
	Tc/T3		1			1
	Mt2		1			1
	Mt3		4			4
	Mt3+4			2		2
Hand/Fot	Mp		5		1	6
	phal 1		1			1
	sesamben		1			1
Totalt		122	25	54	15	216

Appendix 2.

Anatomisk fördelning av liten ungulat, stor gräsätare, mellanstort däggdjur och stort däggdjur per benschlag.

	Benschlag	Liten ungulat	Mell.stort däggdjur	Stor gräsätare	Stort däggdjur	Summa
Kranium	neurocran	1	5	7		13
	mandibula		1	1		2
Ryggrad	atlas			2		2
	vert cerv	1	1	14		16
	vert ce/th			8		8
	vert thor	4		5	1	10
	vert th/lu	1		2		3
	vert lumb	5		4		9
	sacrum			2		2
	vert coccygis			1		1
	vert	18	9	21	1	49
Bröstkorg	revben	31	1	126	1	159
Framben	scapula		2	4		6
	humerus			4		4
	radius			1		1
	radius+ulna			1		1
Bakben	coxae			2		2
	femur	1		2		3
	tibia			2		2
Hand/fot	sesamben			1		1
Extremitet	rörben	11	15	34		60
	Totalt	73	34	244	3	354

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, SÖDRA STRANDGATAN 20, 802 50 GÄVLE. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE